

УДК 811.111. '34(075.8)

СЕЛЕКЦІЙНІ ОБМЕЖЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ЯВИЩЕ ВЗАЄМОДІЇ СЕМАНТИКИ ТА ПРАГМАТИКИ

Ольга Федоренко

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, Львів, Україна, 79000
e-mail: olgafdrnk09@gmail.com

Розглянуто правила селекційних обмежень, які регулюють вибір лексичних одиниць у синтаксичних структурах і ґрунтуються на граматичних та семантичних критеріях. Порушення селекційних обмежень є контекстно-залежними (контекст може усунути порушення), тому селекційні обмеження розглядаються як явище взаємодії семантики та прагматики.

Ключові слова: селекційне обмеження, правила селекційних обмежень, ситуативний контекст, налагоджувачий контекст

Дослідження лексичної сполучуваності слів є однією з важливих проблем сучасного мовознавства, посилення зацікавленості якою пов'язане з появою нових мовознавчих теорій, зокрема корпусної лексичної граматики (*lexical grammar*), граматики мовних шаблонів (*pattern grammar*), емергентної граматики (*emergent grammar*). У мовознавстві утвердилися думки про закономірний характер лексичної сполучуваності: сполучення слів у мовленні здійснюється за певними законами, існують закономірності сполучуваності слів на рівні лексем, правила, що не зводяться до граматичного комбінування.

Комбінаторний потенціал слів зумовлюється низкою факторів. Певні сполучення слів вважаються прийнятними (*acceptable*), а інші – ні, і це пояснюється не лише граматичними правилами, але й семантичними факторами. Граматика не завжди гарантує “добре семантичне з'єднання” (“good semantic fit”) [3, с. 160], що стає очевидним у безглузких реченнях на зразок *The beans were too melodious for cream punishment*, яке є бездоганим з граматичної точки зору, але аномальним з погляду семантики. Поняття семантичної аномальності (*semantic oddness*), яка охоплює випадки семантичного зіткнення (*semantic clash*) та семантичної надлишковості (*semantic redundancy*) [3, с. 160–161], допомагає розкрити закономірності сполучуваності слів.

Семантичну надлишковість спостерігаємо у сполученнях *female aunts*, *bad disaster*, компоненти яких мають спільну семантичну ознаку (*semantic feature*), що призводить до надлишковості: семантична ознака [+female] присутня у слові *aunt*; а ознака “badness” – в іменнику *disaster* [3, с. 160].

Семантичне зіткнення спостерігаємо у сполуках *melodious beans*, *radiant scowl*. Є різні види зіткнення, зокрема: 1) невідповідність (*inappropriateness*), напр., розмовний вираз *to kick the bucket* у реченні *I was sorry to hear that your father kicked the bucket* слід замінити

більш формальним (*pass away*) зі стилістичних міркувань; 2) протиріччя (*contradiction*), коли у сполученні відбувається зіткнення несумісних ознак, напр., *senile youngster*; *John blushed green*; 3) недоречність (*incongruity*), коли несумісність значень сполучуваних слів досягає найвищого рівня, напр., *melodious beans* [3, с. 160–161].

Семантична аномальність виникає як результат порушення семантичних обмежень (*meaning constraints*), які регулюють лексичну сполучуваність слів. Такі обмеження накладаються певними словами на інші слова, з якими вони сполучаються, кидаючи виклик поширеній думці про те, що будь-яке слово може сполучатися з будь-яким іншим словом за умови дотримання граматичних правил. Вони відомі як обмеження сумісної сполучуваності (*co-occurrence restrictions*) і поділяються на сполучувальні обмеження (*collocational restrictions*) та селекційні обмеження (*selection(al) restrictions*).

Сполучувальні обмеження безпосередньо не пов'язані зі значенням слова, а є традиційними, напр., **rotten milk (sour milk)*, **weighty drinker (heavy drinker)*, **do a mistake (make a mistake)*. Такі стійкі сполучення – це готові вирази, які автоматично відтворюються мовцями. Синтаксичні чи семантичні правила сполучуваності для них не можуть бути сформульовані [7, с. 183], а їхній лексичний склад можна пояснити лише нормами мови [7, с. 184].

Селекційні обмеження (*selection(al) restrictions*) безпосередньо пов'язані зі значенням слова: певна семантична ознака мусить бути присутня у значенні слова для сполучення цього слова з іншим словом. Для прикладу, дієслово *kill* вимагає від додатка семантичної ознаки [+animate]. Порушення селекційного обмеження (*John killed the corpse*) призведе до семантичного протиріччя або недоречності. Селекційні обмеження враховуються при комп'ютерній обробці тексту (*natural language processing*).

У генеративній граматиці правила сполучуваності відомі як правила селекційних обмежень (*selection restriction rules*) [1; 5]. Вони регулюють вибір лексичних одиниць у синтаксичних структурах і ґрунтуються не лише на граматичних, але й на семантичних критеріях відбору, напр., дієслово *find* вимагає підмета, який позначає живу істоту, а дієслово *eat* вимагає їстівного додатка; дієслово *frighten* вимагає додатка, що позначає живу істоту, а дієслово *admire* вимагає наявності семантичної ознаки [+animate] у підмета. Семантичні ознаки визначають допустимі зв'язки між словами, напр., для іменників це такі ознаки як *concrete, abstract, animate, human, countable, physical, artifact, edible* тощо.

До 1960 року Н. Хомський, як і багато його послідовників, вважали, що обмеження сполучуваності мають виключно синтаксичний характер. Семантична природа таких обмежень була визнана пізніше. Дж. Катц та Дж. Фодор [5] ввели семантичний компонент до генеративно-трансформаційної граматики. Термін “селекційні правила” (*selectional rules*) почав використовуватися для позначення можливих семантичних ознак підмета чи додатка певного дієслова. Селекційні правила дозволили уникнути порушень правил сполучуваності та визначити точне значення лексичних одиниць у лінгвальному контексті.

Правила селекційних обмежень відображають наш досвід та знання про навколишній світ і не допускають породження безглузких (аномальних) речень чи сполучень, таких як *My sister is married to a bachelor*; *He ate a motor-bike*; *The thistle saw the gardener*; *green speech*; *flying car* тощо. Широко відоме речення Н. Хомського *Colourless green ideas sleep furiously*, яке дослідник подав як приклад порушення правил селекційних обмежень.

Порушення селекційних обмежень не завжди призводить до породження безглузких висловлювань. У метонімічних чи метафоричних висловах, ідіоматичних виразах селекційні обмеження можуть порушуватися, напр., *She puts the wine on the table, right next to the glasses*,

He devoured the book in one single night, to pour out one's grief to someone, spicy/juicy bits of gossip. Такі порушення виявляють переносне значення (*nonliteral meaning*) лексичних одиниць чи ідіоматичне значення (*non-free reading*) [8, с. 2]. Навмисне порушення селекційних обмежень лежить в основі стилістичних тропів (напр., метафори, метонімії, гіперболи, оксиморона та інших) і пояснюється свідомим прагненням автора здивувати незвичністю поєднання *слів*. Ненавмисне порушення селекційних обмежень призводить до мовної помилки.

Порушення селекційних обмежень роблять речення безглуздими лише у звичному ситуативному контексті ("*normal*" *context of utterance*), напр., *Kim ate a motor-bike*. Такі порушення можуть нейтралізуватися, і висловлювання може стати цілком зрозумілим, якщо уявити підходящий контекст, напр., *eating chocolate motor-bikes* [8, с. 3]. На перший погляд безглузді та беззмістовні сполучення *cantankerous tank, refrigerator adventure, bee at work* стають цілком зрозумілими, якщо взяти до уваги той факт, що це назви онлайн-ігор для дітей. У казковій ситуації спотворені з точки зору наших уявлень про навколишню дійсність сполучення можуть бути цілком прийнятними: стілець може снідати, стіл ходити на прогулянку тощо.

Цікаві приклади порушень селекційних обмежень, які нейтралізуються контекстом, знаходимо у книзі Д. А. Нормана "Дизайн речей майбутнього" (*The Design of Future Things*) (2007), у якій автор ділиться своїми міркуваннями про проблеми комунікації машини і людини та наводить приклади того, як *машини* будуть розмовляти та поводитися в майбутньому. Перший розділ книги, "Cautious Cars and Cantankerous Kitchens", описує ситуації із недалекого майбутнього, коли налякані автомобілі піклуватимуться про водія та самостійно прийматимуть рішення про гальмування: *Do you think the idea of a frightened automobile fanciful? Let me assure you, it is not. This behavior already exists on some luxury automobiles – and more is being planned ... (Norman)*; а сварливі холодильники будуть голосно попереджати про шкідливість омлетів, якщо хтось із користувачів має зайву вагу чи високий рівень холестерину: *"No," says the refrigerator. "Not eggs again. Not until your weight comes down, and your cholesterol levels ... (Norman)*

Порушення селекційних обмежень можуть нейтралізуватися у так званих "налагоджувальних контекстах" (*repairing contexts*), які охоплюють: 1) заперечні конструкції, напр. *Kim did not eat a motor-bike*; 2) конструкції з модальними дієсловами, напр., *One cannot eat motor-bikes*; 3) дієслова на зразок *believe, try, dream*, які представляють дію не як реальну, а таку, що могла б відбутися за певних умов, або є бажаною, напр., *Kim believes/dreams that she can eat motor-bikes*; 4) умовні речення, напр., *I'll eat my hat if Kim ate a motor-bike*; 5) питальні речення, напр., *Did Kim really eat a motor-bike?* [8, с. 3].

Порушення селекційних обмежень є контекстно-залежними, оскільки контекст може усунути порушення, а тому вважають, що селекційні обмеження є прагматичним явищем (*pragmatic phenomenon*), явищем взаємодії семантики та прагматики (*part of the semantics-pragmatics-interface*) [8, с. 3].

Існує припущення, що селекційні обмеження є фактично пресупозиціями. Поняття пресупозиції (презумпції) вважається одним із чільних в прагматиці. Його розглядають як особливий різновид імпліцитних компонентів повідомлення, що охоплює спільні знання учасників спілкування про світ, його організацію, місце людини в ньому. Пресупозицію розуміють як смисловий компонент, який необхідний для того, щоб речення (або інші одиниці комунікації) не сприймалися як аномальні чи недоречні у конкретному мовленнєвому контексті. Пресупозиції складають основу нормального (недевіативного) спілкування, формуючи його зв'язність, цілісність, органічність, доречність, природність.

Селекційні обмеження є “пресупозиціями про можливих референтів” (“*presuppositions about the intended referents*”), вони є виявом лексичної пресупозиції (“*lexical presupposition*”) [7, с. 175].

У. Вайнрайх [9] критикує теорію селекційних обмежень та пропонує замінити селекційні обмеження поняттям “перенесених ознак” (*transfer features*). На його думку, при використанні селекційних обмежень є ризик звести речення до невпорядкованого набору ознак (*unordered set of features*) [9, с. 410]. Речення *Cats chase mice* та *Mice chase cats* мають різні значення, незважаючи на ідентичні семантичні ознаки, отримані в результаті семантичної декомпозиції (*semantic decomposition*) цих речень.

Пояснення закономірностей сполучуваності слів на основі перенесених ознак, яке пропонує У. Вайнрайх, є, на його думку, більш динамічним та менш обмежувальним, ніж селекційні обмеження, які суттєво лімітують сполучуваність слів, стверджуючи, наприклад, що таке дієслово як *drink* вимагає додатка з семантичною ознакою [+liquid]. У. Вайнрайх має іншу точку зору на сполучуваність. Він стверджує, що семантична ознака, яка притаманна дієслову, “переноситься” на додаток. Таке пояснення дозволяє інтерпретувати незвичні сполучення слів, які в іншому випадку були б відкинуті як семантично аномальні (*semantically odd*). Для прикладу, в реченні *he was drinking carrots* ознака [+liquid] перенесена на додаток *carrots* і заміняє протилежну ознаку [+solid], яка притаманна іменнику *carrots*. У результаті, речення правильно інтерпретується як “*he was drinking carrot juice*” [9, с. 410].

Структураліст Е. Косеріу висуває теорію лексичних солідарностей (*lexical solidarities*) [2], які визначаються як позитивні імплікації між значеннями двох лексичних одиниць (*positive implications between the content of two lexical items*) [6, с. 163], що пояснюють обмеження сполучуваності слів на основі їхніх семантичних ознак. В основі теорії лексичних солідарностей лежить поняття пари слів, в яких значення одного семантично присутнє (чи імплікується) у значенні іншого, наприклад, *lips* у *kiss*, *teeth* у *bite*, *foot* у *kick*. Є три види лексичних солідарностей: 1) спорідненість (*affinity*), коли лексема сполучається з іншими лексемами, які містять певну класему (*classeme*) (загальну семантичну ознаку лексем із різних семантичних полів), напр., дієслово *apologise* вимагає підмета, який містить класему [+HUMAN] (*the boy apologized*); 2) підбір (*selection*), коли лексема сполучається з лексемами, які містять певну архілексема (*archilexeme*) (менш узагальнену семантичну ознаку спільну для компонентів семантичного поля), напр., дієслово *elapse* вимагає підмета з архілексемою [+TIME] (*a week elapsed*); 3) імплікація (*implication*), коли лексема може сполучатися лише з однією визначеною лексемою, напр., *he shrugged his shoulders* [4, с. 87]. Окрім лексичних солідарностей, існують лексичні несолідарності (*non-solidarity*), напр., у метафоричних сполученнях (*biting cold*).

Порівняння теорії селекційних обмежень з іншими теоріями, які мають на меті пояснити закономірності лексичної сполучуваності слів (теоріями перенесених ознак, лексичних солідарностей), доводить, що усі ці підходи не виключають один одного і не суперечать один одному, а описують одне й те ж явище з різних точок зору. Усі теорії намагаються вловити семантичну природу обмежень сполучуваності слів.

-
1. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax / N. Chomsky. – Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 1965. – 247 p.
 2. Coseriu E. Lexikalische Solidaritäten / E. Coseriu // Poetica. – Vol. 1. – 1967. – P. 293 – 303.
 3. Cruse D.A. Language, meaning and sense: Semantics / D. A. Cruse // An Encyclopaedia of Language / [ed. by N.E. Collinge]. – London and New York : Routledge, 1990. – P. 139 – 172.
 4. Kastovsky D. Selectional restrictions and lexical solidarities / D. Kastovsky // Perspektiven der Lexikalischen Semantik. – Bonn : Bouvier, 1980. – P. 70 – 92.
 5. Katz J. J. The structure of a semantic

theory / J. J. Katz, J. A. Fodor // *Language*. – Vol. 39. – No. 2. – 1963. – P. 170 – 210. 6. Lipka L. *An Outline of English Lexicology* / A. Lipka. – Tübingen : Niemeyer, 1990. – 210 p. 7. Lipka L. *English Lexicology : Lexical Structure, Word Semantics and Word Formation* / L. Lipka. – Tübingen : Narr, 2002. – 242 p. 8. Soehn J.-Ph. Selectional restrictions in HPSG: I'll eat my hat! / J.-Ph. Soehn // *Proceedings of the HPSG05 Conference*. – Lisbon : CSLI Publications, 2005. – P. 341 – 352. 9. Weinrich U. *Explorations in semantic theory* / U. Weinrich // *Current Trends in Linguistics* / [ed. by N.A. Sebeok]. – The Hague : Mouton, 1966. – P. 395 – 477.

СЕЛЕКЦИОННЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ КАК ЯВЛЕНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЕМАНТИКИ И ПРАГМАТИКИ

Ольга Федоренко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская 1, Львов, Украина, 79000
e-mail: olgafdrnk09@gmail.com*

Рассмотрены правила селекционных ограничений, которые регулируют выбор лексических единиц в синтаксических структурах и основываются на грамматических и семантических критериях. Нарушения селекционных ограничений являются контекстно-зависимыми, так как контекст может исправить нарушения, поэтому селекционные ограничения рассматриваются как явление взаимодействия семантики и прагматики.

Ключевые слова: селекционное ограничение, правила селекционных ограничений, ситуативный контекст, налаживающий контекст

THE SELECTIONAL RESTRICTIONS OF LEXICAL ITEMS AS PART OF THE SEMANTICS-PRAGMATICS INTERFACE

Olha Fedorenko

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: olgafdrnk09@gmail.com*

The article examines selection restriction rules which govern the choice of lexical items in syntactic constructions and are based on the grammatical and semantic criteria. The violations of selectional restrictions are context-sensitive since context features may repair the violations, hence the phenomenon of selection restrictions is described as part of the semantics-pragmatics interface.

Keywords: selection(al) restriction, selection(al) restriction rules, situational context, repairing context

Стаття надійшла до редколегії
15.06.2014 р.

Статтю прийнято до друку
21.09.2014 р.